

## TROGIRSKA ZAGORA

### Primjer specifičnog odraza litoralizacije prema zagorskom području

Klement Derado

Trogirska zagora je krški kraj odijeljen priobalnim lancima od primorskog pojasa, u neposrednoj blizini Splita i Trogira. Naziv Trogirska zagora u običnom govoru veoma je poznat, ali prostranstvo Trogirske zagore nije jasno definirano. Na osnovi prostornog utvrđivanja administrativnih i sudskih granica, granica vojne i porodne uprave od 19. st. nadalje, dobio sam uvid u veličinu površine koja je upravnim funkcijama gravitirala Trogiru. Pazarna gravitacija u tom razdoblju uglavnom se poklapa s navedenim upravnim granicama i nju sam uzeo za konačno prostorno definiranje Trogirske zagore, respektirajući granice katastarskih jedinica radi mogućnosti obrade podataka. U tim granicama područje Trogirske zagore zahvaća površinu od 336,7 km<sup>2</sup>. Međutim, iako je kraj sada snažno uključen u gravitacijsko područje Splita, ipak nije potisnut naziv koji potječe iz prošlosti.

Trogirska zagora je siromašan zagorski krški kraj, naseljen u dalekim prethistorijskim vremenima<sup>2</sup>; nalazi se u neposrednom zaleđu obalnog pojasa Trogira i Splita koji još od najstarijih vremena ima razvijene društvene i gospodarske funkcije u regionalnim i superregionalnim okvirima. Međusobni odnosi između tih sasvim različitih geografskih sredina uspostavljeni su u prošlosti u prvom redu zbog osiguravanja stočnog fonda i feudalne rente s

- 
- 1) Obuhvaćeno je devetnaest katastarskih jedinica: Blizna, Brštavica, Bogdanovići, Brštanovo, Divojevići, Dugobabe, Kladnice, Korušice, Labin, Lečevica, Ljubitovica, Mitlo, Nisko, Prapatnica, Prgomet, Primorski Dolac, Radošić, Trolovke, Vučevica.
  - 2) Prethistorijski tragovi dokazuju milenijsku nasojenost ovog prostora. (G. Novak: *Prošlost Dalmacije*, knjiga I, Zagreb, 1944, str. 8, 18, 20; B. Gabričević: *Spomenici na području kotara Split*, Regionalni prostorni plan kotara Split, knjiga I, Split, 1961, str. 93)

područja Trogirske zagore, a u novonastalim prilikama, nakon drugog svjetskog rata, zbog pokreta radne snage iz siromašne Trogirske zagore prema razvijenoj industriji i gradskim uslugama u Splitu i Trogiru. Sticajem tih okolnosti ni jedno naselje na području Trogirske zagore nije uspjelo dobiti važniju funkciju središta kraja već se njen centar nalazi u obalnom gradiću Trogiru (5 003 st. 1961) utemeljenom u 3. stoljeću pr. n. ere. Kroz dugu prošlost Trogir se razvijao kao snažan i gospodarski samostalan grad sve do razvoja parobrodarstva, željeznice i industrije na ovom sektoru Srednje Dalmacije. Od tada postupno i sve više pada pod utjecaj susjednog grada Splita koji mu preuzima, potpuno ili djelomično, pojedine gradske funkcije. Tako slabi uloga Trogira kao jedinog centra Trogirske zagore. Međutim, gospodarska, politička i administrativno-upravna orijentacija Trogira tokom stoljeća prema Trogirskoj zagori i, kasnije, slab interes Splita da uključi to područje u svoju interesnu sferu, uvjetovali su da područje Trogirske zagore



Sl. 1. Trogirska Zagora i njezine katastarske općine  
Fig. 1. Hinterland of Trogir and the cadastral parishes

- 3) Naročito je značajno feudalno doba od početka 12. do kraja 15. st. Kroz to doba Trogir je važan ekonomski centar, a dokumenti ukazuju da je i Zagora pridonijela tome. (P. Andreis: Storia della città di Traù. Split, 1908, str. 283—292; J. Lucius: Memorie di Traù. Venezia, 1673, str. 180, 271, 362, 427 i drugi.)

predstavlja još uvijek jednu zasebnu geografsku mikroregiju s proizvodnom fizionomijom tipa seljačke proizvodnje i zagorskim selima koja odražavaju povijesnu izoliranost i naslijeđenu zaostalost.

### Opće osobine prirodne sredine

Opći izgled reljefa Trogirske zagore ističe se brdovitošću terena na kojem dominira nekoliko paralelnih nizova vapnenačkih grebena. Na južnoj strani, između obalnog pojasa i Zagore, pruža se u nizu Vilaja (738 m) — Labištica (701 m) — Opor (650 m) — Kozjak (780m), dok sjevernu granicu čini greben Moseća (843 m) koji dijeli brdoviti kraj Trogirske zagore od Mučkog polja. Između ova dva najistaknutija niza sukcesivno se izmjenjuju grebeni i udoline. Na krajnjem istočnom dijelu reljef je nešto manje dinamičan jer tu se širi zaravn s malim reljefnim ulegnućima i pojedinačnim brežuljcima. Najveće prostranstvo zauzimaju vapnenci gornje krede. Kontinuirana dolomitna zona javlja se na potezu Divojevići—Kladnjice—Nisko—Brštanovo. Paleogeni vapnenci izgrađuju pretežno područja oko naselja Divojevića te zone na grebenima Opora i Labištica. Neogeni glineni škriljci i lapori izbijaju na uskom potezu kod naselja Vučevice<sup>4</sup>. Proces ubrzane erozije razvio se na čitavom području Trogirske zagore u tolikoj mjeri da u današnjem prostoru izrazito dominiraju skeletna krška tla. U najvećem dijelu koristi stanovništvo ove površine kao pašnjake (krški pašnjaci) i ponešto kao šumske površine. Tlo koje se može obrađivati zauzima samo 14% ukupne površine a nalazi se razbacano u udolinama i reljefnim ulegnućima zaravn gdje su zastupane crvenice<sup>5</sup>. U najvećem dijelu površina pod crvenicom aktivni profil često je veoma plitak. Zato je proizvodna sposobnost obradivog tla niska a i dalje je narušava ubrzana erozija<sup>6</sup>. Oskudica obradiva tla, njegov tanak sloj i slaba kvaliteta specifične su nedaće Trogirske zagore.

Za klimatske prilike Trogirske zagore značajne su mala značajna udaljenost od mora (udaljenost 2 do 15 km), reljefna barijera priobalnih grebena (Kozjak—Opor—Vilaja) i nadmorska visina naseljenog prostora (altimetrijski pojas 300—500 m). Zato Trogirska

4) Geološka karta kotara Split 1 : 100 000 (izradio J. Ogulinec), Urbanistički zavod kotara Split; F. Kerner: Geologische Spezialkarte Sebenico und Traù 1 : 75 000. Wien, 1901; F. Kerner: Die geologischen Verhältnisse der Hügellandschaft »Zagorje« zwischen dem Petrovo Polje und dem Küstengebiete von Traù in Dalmatien. Wien, 1898, str. 240—243.

5) I. Juras: Pedološke prilike Srednje Dalmacije. Split, 1964. Za potrebe prostornog regionalnog planiranja područja kotara Split izradena je 1961. pedološka karta ovog područja u mjerilu 1 : 200 000 (autori I. Juras i A. Čolak), Urbanistički zavod kotara Split.

6) Vidljivi svjedoci novijih posljedica ubrzane erozije su od čovjeka napušteni tereni na vapnenačkom kamenjaru. U svakom selu Trogirske zagore starci pamté da se na pojedinim današnjim kamenitim parcelama moglo u njihovu djetinjstvu orati.

zagora ima karakteristike submediteranske klime s relativno blagim zimama<sup>7</sup>. Snijeg se može očekivati od polovine studenog do početka ožujka, ali snježni pokrivač je tanak i zadržava se prosječno dva do tri dana<sup>8</sup>. Relativno blage zime značajna su osobina za razumijevanje kontinuiranog života u Trogirskoj zagori. Problem vode bio je i ostaje centralni problem agrarne proizvodnje i svakodnevnih potreba ljudi i stoke. Na području Trogirske zagore nema stalnih vodenih tokova. Postoje samo bujični potoci, koji su aktivni u nadolasku velikih kiša, te mali izvori žive vode (živi bunari) i bunari sa cijednom vodom koji, gotovo svi, presuše već na početku beskišnog ljetnog razdoblja. Stanovništvo Trogirske zagore snabdijeva se kišnicom koju skuplja u izgrađenim čatrnjama ili otvorenim lokvama.

Tab. 1. Srednje mjesečne i srednja godišnja količina padalina u Lečevici (podaci za 1954—1963)

Table 1. Average monthly and annual precipitation in Lečevica, 1954 — 1963

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God. mm
132	136	109	119	79	84	68	52	64	130	242	190	1405

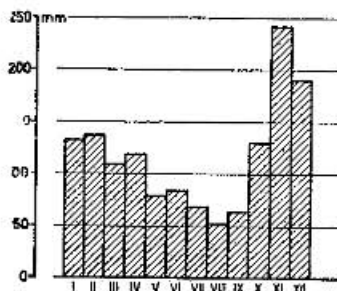
Raspored padalina u toku godine nije povoljan jer u proljetnim i ljetnim mjesecima padne prosječno oko jedne trećine ukupne godišnje količine padalina.

Gospodarsku vrijednost padalina umanjuju velika propustljivost krškog terena, slab vodeni kapacitet tla zbog male dubine profila, visoke ljetne temperature, vedrine, učestalost suhih vjetrova (osobito bure u proljeću) i padanje ljetnih kiša u kratkim pljuskovima. Osim toga, mjesečne i godišnje količine padalina vrlo su

7) Za Trogirsku zagoru otežana je analiza klimatskih prilika jer za čitavo područje postoje samo sređeni podaci kišomjerne stanice u Lečevici gdje se vrše motrenja od godine 1954. (prema podacima Hidrometeorološkog zavoda u Splitu). Najbliže meteorološke stanice I reda su u Splitu i Sinju. Klimatski podaci tih stanica ne mogu u potpunosti odražavati klimatske prilike u Trogirskoj zagori jer Split se nalazi pri moru, zaštićen priobalnim planinskim nizom sa sjeverne strane, a Sinj se smjestilo u dnu prostranog Sinjskog polja, na nadmorskoj visini 290 m, podno snjegovitog grebena Dinare (1913 m). Da bi se barem približno uočile temperaturne vrijednosti za područje Trogirske zagore, donosim srednje mjesečne i godišnje temperature za Split i Sinj (1926—1958). Split: I 7,2°; II 7,6°; III 10,3°; IV 14,0°; V 18,5°; VI 23,0°; VII 26,0°; VIII 25,0°; IX 21,9°; X 16,7°; XI 12,7°; XII 8,6°; god. 16,0°. Sinj: I 3,4°; II 3,8°; III 7,2°; IV 11,4°; V 15,7°; VI 20,8°; VII 23,4°; VIII 21,1°; IX 18,7°; X 13,4°; XI 8,5°; XII 4,9°; god. 12,9°. Da se mjesečne i godišnje temperature Trogirske zagore više približuju navedenim podacima za Sinj, pokazuje rast i dozrijevanje pojedinih biljaka koje imaju granicu svog areala na vrhovima priobalnih planinskih lanaca (maslina, česmina, hrast, grab).

8) Broj dana u godini sa snježnim pokrivačem iznosi u Sinju 7,2 (1950—1958). a u Splitu 1,1 (1946—1958).

promjenljive iz godine u godinu, posebno u ljetnoj polovini godine. To očito pokazuju mjesečne i godišnje količine padalina za 1961. za »sušnu« 1962. i »vlažnu« 1963. godinu.



Sl. 2. Desetgodišnji prosjek padalina na području Lečevice

Fig. 2. Decadal average of precipitation in the region of Lečevica

Tab. 2. Pregled kretanja mjesečnih i godišnjih padalina u Lečevici: 1961, 1962. i 1963. godine (mm)

Table 2. Monthly and annual precipitation in Lečevica, 1961, 1962 and 1963

Godina	S.	V.	O.	T.	S.	L.	S.	K.	P.	L.	S.	P.	Godišnje
1961.	133	39	26	146	96	75	37	10	24	217	273	32	1 108
1962.	88	117	208	110	8	34	0	15	42	53	472	111	1 258
1963.	213	259	74	97	48	94	142	96	97	95	115	206	1 536

Vremenske prilike u toku godine, posebno u proljeću i ljeti, čovjek u bezvodnom kršu očekuje sa strahom i brigom za sutrašnjicu. Nedaće nastaju posebno onda kada nastupe ljetne suše koje ugrožavaju vegetaciju, uništavaju žetve, a životinje i ljudi dolaze u kritičan položaj<sup>9)</sup>.

9) U ukupnoj godišnjoj količini padalina 1961. bilo je manje nego li godine 1962. Međutim, po poljoprivrednim prinosima godina 1961. bila je prosječna jer nije bilo većeg odstupanja od višegodišnjeg prosjeka u količini padalina u travnju, svibnju i lipnju. Godina 1962. bila je jedna od najlošijih po prinosima jer su kiše gotovo izostale u svibnju, u lipnju je palo za 60% ispod prosjeka, a srpanj je bio bez kiše.

10) Dvije posljednje katastrofalne suše bile su na području Trogirske zagore godine 1950. i 1962. kada su osim stoke nestašicom vode bili ugroženi i ljudi. Kad nastupe ljetne suše, stanovnici gone stoku na susjedna područja gdje još vode nije nestalo (najveći dio ide prema Mučkom polju). Žene iz sela Trogirske zagore idu tada satima u kolonama sa vučijom na leđima da bi donijele vodu za potrebe domaćinstva, jer sva sredstva za prijenos vode, koja zajednica stavi na raspolaganje ugroženom stanovništvu (vagone, cisterne, kamione), nisu u stanju zadovoljiti potrebe ljudi na čitavom bezvodnom području Dalmatinske zagore.

Submediteranska krška vegetacija (pojas bijelog i crnog graba)<sup>11</sup> degradirana je tako da je sadašnje stanje biljnog pokrova teško zlo Trogirske zagore. Oko 65 % ukupne površine zauzimaju kamenjari s ostacima otpornih trava (krški pašnjaci), oko 20 % degradirani šumski pokrov, dok je ostalo zemljište s kulturnim biljkama<sup>12</sup>. Usamljeni primjerci hrastova svjedoče o nekadašnjem bujnijem raslinstvu na kamenjarskoj goleti. Najveći dio travnog pokrova još je uvijek opterećen ispašom velikog broja stoke, a to usporava regeneraciju pašnjačkih vrsta trava i pogoduje rastu korova. Restriktivnim mjerama postupno dolazi do regeneracije biljnog pokrova koja se ogleda u jačanju mladog šiblja šikara, više u širinu nego u visinu. Polagano iščezavanje sive bjeline vapnenca i pretapanje u boju zelenila šikara ima više kamuflažni karakter negoli povećanje gospodarske vrijednosti šumskog pokrova.

Skromna prirodna osnova Trogirske zagore ukazuje već djelomično i na društveno značenje ovog kraja.

### Današnje društveno-gospodarsko značenje

Na području Trogirske zagore živi 12 831 stanovnik ili 38,1 na km<sup>2</sup> (1961). izrazito mala gustoća naseljenosti odražava mršave uvjete života. (Gustoća naseljenosti srednjeg Primorja 64,4 na km<sup>2</sup>, Hrvatske 73,6 na km<sup>2</sup> [1961]).

Dobna i spolna struktura stanovništva Trogirske zagore pokazuje znatna odstupanja od općih demografskih karakteristika Hrvatske.

Tab. 3. Stanovništvo Trogirske zagore po petogodištima (1961)<sup>13</sup>

Table 3. Population of the hinterland of Trogir according to five year's periods, for 1961

	0—4	5—9	10—14	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65 i više	Ukupno
Muškarci:	753	730	814	421	613	405	362	198	138	277	334	279	255	495	6 074
Zene	736	725	721	424	541	483	413	448	289	363	390	322	275	632	6 757
Ukupno	1 489	1 455	1 535	845	1 154	888	775	641	427	640	724	601	530	1 127	12 831

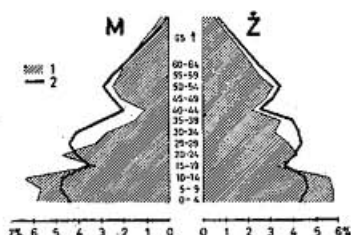
11) D. Jedlovski: Biljno-geografsko raščlanjenje splitskog regiona. Regionalni prostorni plan kotara Split, knjiga II, Split, 1964, str. 109; S. Horvatić: Biljno-geografsko raščlanjenje krša. Savezno savjetovanje o kršu, Split, 1957, sv. I, str. 57.

12) Statistika poljoprivrede kotara Split za god. 1961. Zavod za statistiku NOK Split, 1962.

13) Podaci popisa stanovništva od 31. III 1961. po naseljim, knjiga XI (Pol i starost). Savezni zavod za statistiku, Beograd 1965; Podaci za Hrvatsku prema popisu stanovništva 1961, SGJ 63, str. 335 (za dobnu piramidu).

Sl. 3. Dobna piramida stanovništva (1961):

1. Trogiriska zagora, 2. Hrvatska  
Fig. 3. Age structure of the population, for 1961:  
1. in Trogir hinterland  
2. in Croatia



Tab. 3. i dobna piramida pokazuju:

- da je stanovništvo Trogiriske zagore progresivno, tj. učešće mlađih godišta znatno je veće od učešća starijih,
- da su mlađa godišta brojnija u Trogirskoj zagori od mlađih godišta stanovništva Hrvatske,
- da je veliki debalans između muškog i brojnijeg ženskog stanovništva u Trogirskoj zagori,
- da postoji osjetna deformacija strukture stanovništva Trogiriske zagore u odnosu na strukturu stanovništva Hrvatske, naročito kod radnih godišta muškaraca.

Tab. 4. Stanovništvo Trogiriske zagore<sup>14</sup> po granama glavnog zanimanja [apsolutno i u postocima prema ukupno aktivnim (A) i prema ukupnom broju stanovnika (B) (1961)]

Table 4. Population of the hinterland of Trogir according to main professions; absolute figures and percentages according to the total active population (A) and according to the total number of inhabitants (B) (1961)

Grana zanimanja	Broj stanovnika	% (A)	% (B)
Poljoprivrednici	3 022	62,7	
Industrijski radnici	1 307	27,0	
Prometno osoblje	174	3,5	
Osoblje usluga	154	3,1	
Trgovinsko osoblje	69	1,3	
Ostali	122	2,4	
Ukupno aktivno	4 848	100	37,7
Osobe s ličnim primanjima	334		2,6
Izdržavane osobe	7 649		59,7
<b>Ukupno</b>	<b>12 831</b>	<b>100</b>	<b>100</b>

Vidi se da prevladavaju poljoprivrednici (62,7%). Stvarni udio poljoprivrednika znatno je veći jer je na području Trogiriske zagore

14) Popis stanovništva 1961, knjiga XIV (Aktivnost i djelatnost stanovništva), rezultati za naselja, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1965.

izražena kategorija seljaka-radnika<sup>15</sup>. Radi se uglavnom o nekvalificiranoj ili izučenoj radnoj snazi čiji su dohodi iz radnog odnosa relativno niski i ne baš sigurni, pa i oni kao članovi seljačkog domaćinstva također »pritiskuju« zemlju kao izvor dohotka. Da je veliki oslonac porodičnom budžetu poljoprivredna proizvodnja na seljačkom poslu, vidi se iz podatka da na 100 aktivnih stanovnika Trogirске zagore dolazi 157,7 izdržanih osoba, što je za 55,3 osobe više od broja izdržanih na 100 aktivnih u Hrvatskoj (102,4) (16).

Tab. 5. Rasporedenost domaćinstava i prosječni broj članova domaćinstava prema veličini posjeda u hektarima.<sup>17</sup> (A — broj domaćinstava; B — postotak domaćinstava; C — broj članova na 1 domaćinstvo; D — obradiva površina na 1 domaćinstvo; E — obradiva površina na 1 člana domaćinstva) (1960)

Table 5. Distribution of households and average number of members of the household according to the size of holdings in hectares, for 1960  
A — number of households  
B — percentages of households  
C — number of members per household each  
D — cultivated areas for each member of the household

Veličina posjeda u ha	A	B	C	D	E
do 0,5	139	5,6	4,3	0,230	0,053
0,5 — 1	391	15,9	4,7	0,484	0,100
1 — 2	857	34,9	5,1	0,887	0,174
2 — 3	499	20,3	5,6	1,459	0,259
3 — 4	243	9,9	6,1	1,765	0,289
4 — 5	114	4,6	6,0	1,973	0,336
5 — 8	142	4,6	6,0	2,711	0,442
8 — 10	29	1,2	5,7	3,378	0,619
preko 10	45	1,8	5,6	7,622	1,310

Tab. 5. pokazuje slijedeće karakteristike gospodarskih i društvenih prilika u Trogirskoj zagori:

— da je najbrojnija skupina domaćinstava na posjedu od 1 do 3 hektara (34,9 %),

— da na posjedu manjem od 2 ha živi 56,4 % domaćinstava, a na posjedu većem od 5 ha samo 8,8 %,

— da se seljačko domaćinstvo sastoji u prosjeku od 5 do 6 članova,

15) Ispitivanja na terenu pokazala su da se iz kategorije seljaka-radnika može isključiti samo dio stanovnika u skupini »ostali« (tab. 4). To su doseljenici, najvećim dijelom samci koji su uselili zbog nužnosti službe na područje Trogirске zagore (prosvjetni radnici, službenici zdravstvene službe, mjesnih uredi i drugi).

16) Prema popisu 1961, SGJ 63. str. 336

17) Popis individualnih poljoprivrednih domaćinstava u 1960. po naseljima. Savezni zavod za statistiku. Beograd.



— da 91,2 % domaćinstava posjeduje manje od 2 ha obradive površine,

— da su površinom obradivog zemljišta do 0,5 ha po jednom članu domaćinstva obuhvaćena domaćinstva sa posjedom do 8 ha, što čini 97 % svih domaćinstava.

Već navedenim agrarnim nedaćama (slabo tlo, opasnost ljetne suše) treba priključiti i sitnovlasnički karakter područja Trogirske zagore. To pokazuje da na ovom području, iako je slabo naseljeno, ne postoji pravilan odnos između broja stanovnika i mogućnosti korištenja prirodne osnove, što također potvrđuje podatak da na 100 ha obradive površine dolazi 260 stanovnika, a na 100 ha oranica 303 stanovnika.

Mala poljoprivredna seljačka gospodarstva provode svaštarsku poljoprivredu.

Tab. 6. Površine po načinu korištenja 1961 (ha i % obradive i ukupne površine)<sup>18</sup>

Table 6. Land use in 1961; in hectares and percentages of the cultivated and total areas

Kategorija zemljišta	ha	%	%
Oranice	4 186	85,9	12,4
Vinogradi	608	12,5	1,8
Voćnjaci	80	1,6	0,2
Livade	—	—	—
Ukupno obradivo	4 874	100	14,4
Pašnjaci	21 640	—	64,3
Šumsko zemljište	6 699	—	19,9
Neproductivno tlo	470	—	1,4
Ukupno neobradivo	28 809	—	85,6
Sveukupno	33 683	100	100

Najveći dio površine zauzimaju krški pašnjaci. Na pašnjacima preko čitave godine pasu pretežno stada ovaca koja tu nalaze nešto slabe i rijetke paše. Pašnjaci, ako se tako mogu nazvati, najtužnija su slika Trogirske zagore jer su oskudni zemljom, odavna se upotrebljavaju za pašu a ne gnoje se niti njeguju<sup>19</sup>. Isto tako uslijed prekomjerne sječe površina šumskog zemljišta obuhvaća mnoge šikare koje su u cijelosti ili djelomično ostaci šumskog pokrova. Tablica pokazuje oskudicu zemljišta sposobnog za obrađivanje. Najveću površinu obradivog zemljišta čine oranice.

18) Podaci iz cit. izvora Zavoda za statistiku NOK Split.

19) Na krškim pašnjacima raste i samoniklo ljekovito i aromatično bilje (kadulja, smilje, vrisak). Osušeno bilje otkupljuje stanica za aromatično i ljekovito bilje u Trogiru. Posljednjih godina povećana je potražnja, tako da je nastalo nemilo haraćenje po kamenitim terenima Trogirske zagore. Primjera radi: stanovnici sela Bristivice zaradili su 1962. branjem kadulje više od milijun dinara.

Tab. 7. Udio pojedinih kultura na oraničnim površinama 1961 (ha i % žitarica i % svih oraničnih kultura)<sup>20</sup>

Table 7. Participation of the different cultures on cultivated areas in 1961; in hectares and percentages of the corn areas and in percentages of the total cultivated areas

Kategorija zemljišta	ha	%	%
Vrsta kulture	1 085	38,9	25,9
Ječam	992	35,6	23,7
Kukuruz	660	24,1	15,8
Proso	22	0,7	0,5
Zob	12	0,4	0,3
Raž	10	0,3	0,2
Ukupno žitarica	2 781	100	66,4
Povrće	465		11,0
Krmno bilje	203		4,9
Industrijsko bilje	76		1,8
Ukupno obrađene oranice	3 525		84,1
Ugari i neobrađene oranice	661		15,9
Ukupno	4 186	100	100

Na oranicama prevladavaju žitarice (66,4 %). Prinosi žitarica su niski. U prosječno plodnoj godini iznose na 1 ha površine: pšenica oko 9 mtc, ječam oko 8 mtc, kukuruz oko 7 mtc. Ljetne suše gotovo onemogućuju kulturu kukuruza (u sušnoj 1962 — 0,2 mtc)<sup>21</sup>. Ozimi ječam najbolje je prilagođen nepovoljnoj sredini. Od povrtlarskih kultura najviše se uzgaja krumpir koji daje u prosjeku oko 40 mtc po hektaru (u sušnoj godini 1962 — 7 mtc). Od industrijskih biljaka uzgaja se uglavnom duhan<sup>22</sup>. Stočna bilje (lucerna) slabo se uzgaja jer skromna oranična površina ne dozvoljava domaćinstvu da veći dio zemlje ostavi za krmnu hranu, premda je i te kako nužna. Ugari i neobrađene oranice zauzimaju 15,9 % oraničnih površina. To su uglavnom najlošija produktivna tla koja su ostavljena da se odmire ili plitka zemljišta koja su zbog ubrzane erozije neupotrebljiva za poljoprivredu. Na ostalom obradivom tlu uzgajaju se uglavnom vinogradi i voćke. Iako je kraj tako blizu obalnom pojasu, vinogradarstvo je prodrlo samo u jugozapadne dijelove. Ono tek sada skromno prodire u ostale dijelove Trogirske zagore<sup>23</sup>. Voćarstvo ima prilično značenje, što se ne vidi iz tab. 6

20) Podaci iz cit. izvora Zavoda za statistiku NOK Split.

21) Prinosi po hektaru uzeti su iz Izvještaja o ostvarenim prinosima za godine 1961, 1962. i 1963. koji se zasnivaju na procjeni općinskih komisija (Zavod za statistiku NOK Split).

22) Duhani su sve do nedavna imali veće gospodarsko značenje za ovo područje. Uzgoj duhana postepeno gubi nekadašnje značenje zbog niskih otkupnih cijena, nedostatka radne snage i pojave peronospore.

23) Prizvodnja vina namijenjena je domaćoj upotrebi jer se vino smatra obaveznim dijelom obroka. To je osnovni razlog da se jačko domaćinstvo ima interes za uzgoj vinove loze.

jer se voćke obično uzgajaju po obodima vinograda, žitnih polja, u vrtovima i na krševitim terenima koji na pojedinim mjestima omogućuju korijenju stabala da se može razvijati<sup>24</sup>. Najviše se uzgajaju bajam, smokva, višnja, trešnja i orah.

Obrada zemlje vrši se motikom, ralom i plugom.

Tab. 8. Broj i vrste oruđa<sup>25</sup> za obradivanje zemlje (1960).  
Table 8. Number and sort of tools for cultivating land, for 1960

Vrsta oruđa	Broj komada
Ralo	1 678
Plug	229
Prskalice za vinograde	930
Trijer	11
Vršalica	1
Driljača	1

Muškarce radnih godišta angažira rad u susjednom primorskom području pa žena zauzima sve značajnije mjesto u poljoprivredi seljačkog gospodarstva. Tako je jedino moguće da siromašno seljačko domaćinstvo nadoknadi radnu snagu muškaraca. Ispitivanja na terenu pokazala su da se radna snaga uglavnom podudara s onom koju ima domaćinstvo, jer čovjek se uključuje u proizvodnju na seljačkom imanju od svoje desete godine i sudjeluje u njoj do smrti. Teškoće nastaju u doba intenzivnih poljskih radova kada se mora potpuno uključiti u poljoprivredu i kategorija seljaka-radnika, a to se manifestira u njihovu zahtjevu za godišnjim odmorom a i u povećanju odsutnosti s posla<sup>26</sup>. Poljoprivreda, kakva je danas, iscrpljuje stanovništvo i daje skromnu naknadu za uloženi trud i vrijeme.

24) Godine 1961. bilo je na području Trogirske zagore stabala voćaka: bajam 23 739, smokva 16 633, višnja 10 286, trešnja 5 632, orah 3 075. Bajam, suhu smokvu i višnju stanovnici prodaju u Trogiru koji je poznat u trgovini s ovim artiklima (prema cit. izvještajima općinskih komisija). Domaćinstva Trogirske zagore nalaze skromni prihod i u sakupljanju kupina koje samoniklo rastu po kamenim ogradama.

25) Cit. popis poljoprivrede 1960. Ako se uzme broj rala i plugova zajedno usporedi s brojem domaćinstava koja posjeduju zemlju (2 459), onda izlazi da 552 domaćinstva nisu imala za obradu zemlje ni rala ni pluga. Takva domaćinstva obrađuju zemlju samo motikom ili posuđuju ralo kod susjeda. To su domaćinstva koja imaju malo obradive zemlje ili im je posjed rasut na male komade obradive zemlje.

26) Bez ikakve radne snage za obavljanje poljoprivrednih radova bilo je samo 1,7% seljačkih domaćinstava (cit. Popis poljoprivrede 1960). Ova domaćinstva obično prepuštaju obradu zemlje rodbini uz uvjet da dobiju dio prinosa u naturi. Prema informacijama dobivenim od ambulantanke i zdravstvene službe poduzeća u Splitu, u kojima je osim ostale zaposlena i radna snaga iz sela Trogirske zagore, u doba poljskih radova izostanci s posla se povećavaju prosječno za 10%, i to ne zbog toga što je osiguranik bolestan, već zbog obavljanja radova na svom posjedu. Ova pojava je karakteristična za cijelo područje zagorskog krša.

Iste pojave uočavamo i kod stočarstva.

Tab. 9. Stanje stočarstva (1961)<sup>27</sup>

Table 9. Cattle — breeding in 1961

Vrsta stoke	Broj komada
Konji	1 210
Mazge	215
Magarci	335
Goveda	3 156
Krave muzare	490
Ovce	51 615
Koze	81
Svinje	2 964
Kokoši	7 128
Purani	2 213
Košnice	439

Stočarstvo ima važnu ulogu u gospodarstvu ovog područja. Seljačko domaćinstvo ima u prosjeku 1—2 goveda, oko 20 ovaca i jednu ili dvije svinje, pa je stoka važan dio prihoda za siromašno seljačko gospodarstvo. Gospodarska zaostalost i negajenje krmnih kultura utječu da se i dalje održava arhaično ekstenzivno stočarenje. Takav tip stočarstva ima skromne zahtjeve, a razmjerno značajnu proizvodnju, što najbolje odgovara ovom krševitom području bez izdašnije paše u sadašnjem načinu stočarenja<sup>28</sup>. Zato su slabe tendencije prema komercijaliziranju i biranju vrsta stoke. Održavanje i unapređenje stočarstva u kršu tijesno je vezano za razvoj krmne baze.

Tab. 10. Prosječne potrebe travne i zrnate hrane<sup>29</sup> postojećem broju stoke (A) i proizvodnja travne i zrnate hrane u Trogirskoj zagori u god. 1961 (B).

Table 10. Average requirements of grass — and grained food for the existing number of cattle (A) and production of grass — and grained food in the hinterland of Trogir in 1961 (B)

	Zrnata hrana	Travna hrana,
A Potrebna stočna hrana	30 900 kg	225 500 kg
B Proizvedena travna i zrnata stočna hrana	9 800 kg	28 000 kg
Razlika A — B	21 100 kg	197 500 kg

27) Podaci iz cit. izvora Zavoda za statistiku NOK Split.

28) Godine 1960. izgrađena je u Lečevici mljekara koja proizvodi kvalitetni sir. Kapacitet mljekare je oko 1 500 litara dnevno, a punim kapacitetom radi samo u proljetnim i ljetnim mjesecima, kada prispijeva mljeko ovaca.

29) Podatke za količinu prosječne potrebne travne i zrnate hrane izračunao sam na osnovi podataka koje sam uzeo iz rada M. Friganovića; Polja Gornje Krke. Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu. sv. 3. Zagreb.

Premda se iskorištavaju velike površine zemljišta za potrebe stočarstva, ipak postojeći broj stoke (1961. god.) ne može imati izdašnu ishranu. Nedostatak stočne hrane nadoknađuje se ubiranjem lisnika, korištenjem slame, puštanjem stada da slobodno pasu nakon žetve po oranicama i slično. Tradicionalni ljetni izgoni na planine (Svilaja, Dinara) nestaju ili imaju lokalno značenje (samo za sela pod Mosećom). Postojeći broj stoke prevelik je za raspoložive izvore hrane, stoka gladuje, a pretjerano pašarenje i nadalje umanjuje proizvodnu sposobnost oskudnih krških pašnjaka<sup>30</sup>.

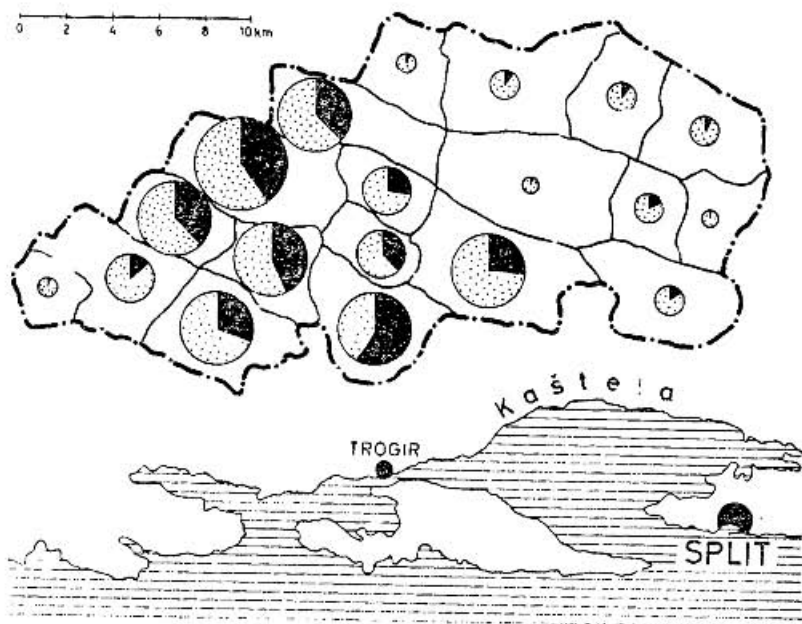
Trogirska zagora je izrazito slabo gospodarsko područje s malim poljoprivrednim seljačkim gospodarstvima koja su prisiljena provoditi svaštarsku poljoprivredu. Seosko imanje je suviše maleno i gospodarski nemoćno da bi od njega živjelo domaćinstvo. Zato se na području Trogirske zagore razvija kao prva faza otuđivanja sa seljačkog imanja tip mješovitog domaćinstva, tj. domaćinstvo koje ima dva vreća prihoda. Iz tradicionalno siromašnog kraja danas dnevno ili sedmično putuje na rad u primorsko područje Splita, Kaštela i Trogira 1 330 osoba ili 27,4 % aktivnog stanovništva<sup>31</sup>.

Stanje cesta u Trogirskoj zagori je loše, kupovna moć stanovnika slaba pa ne dozvoljava nabavu vlastitih prevoznih sredstava za odlazak i povratak s rada<sup>32</sup>. To unosi znatnu razliku u veličini kretanja radne snage između jugozapadnog sektora, koji je bliže željezničkoj pruzi, i izoliranog sjeveroistoka<sup>33</sup>. Nije diferencij

---

1961, str. 86. Podaci se mogu potpuno sigurno primijeniti i za stoku u Trogirskoj zagori budući da nema razlike u pasminskoj slici između ova dva susjedna zagorska područja. Prinosi po hektaru za izračunavanje ukupne proizvodnje travne i zrneće stočne hrane uzeti su iz cit. izvještaja općinskih komisija, a postotak kukuruza i ječma, koji se odvaja za stočnu hranu od ukupne proizvodnje žitarica, dobiven je anketom na terenu.

- 30) Mliječara u Lečevici nastoji uključiti seljačka domaćinstva Lečevice i okolnih sela u dobavu stočne hrane kako bi se barem donekle smanjio taj deficit. Tako, na primjer, u novije vrijeme nastoji se uspostaviti stalna doprema repinih rezanaca iz Zupanje.
- 31) O dnevnoj i sedmičnoj migraciji podatke je pružio popis stanovništva 1961: »Stanovništvo prema spolu i mjestu rada«. Za dnevno i sedmično kretanje radne snage uzeo sam podatke iz rubrike »radilo u drugom mjestu iste općine« i iz rubrike »radilo u drugoj općini«. Budući da radna snaga Trogirske zagore, koja je stalno zaposlena izvan domaćinstva, ide na rad samo u smjeru Splita, Kaštela i Trogira, to navedeni podaci pokazuju stvarno kretanje zaposlene radne snage prema Splitu, Kaštelima i Trogiru (Podaci popisa stanovništva od 31. III 1961, Zavod za statistiku i evidenciju SRH, Zagreb).
- 32) Popis poljoprivrede 1960. registrirao je na čitavom području Trogirske zagore od prijevoznih sredstava koja posjeduju individualna poljoprivredna domaćinstva samo 19 bicikla i motocikla.
- 33) Raštrkanost zaslaka i loše ceste otežavaju brz prijevoz radnika od mjesta stanovanja do mjesta rada. Tako, na primjer, naselje Lečevica udaljeno je od Splita 35 km cestom, a prijevoz radnika traje od Lečevice do Splita oko 2 sata.



Sl. 4. Dnevno i sedmično kretanje radne snage u primorsko područje Splita, Kaštela i Trogira 1961. godine  
 A — apsolutan broj migranata  
 B — postotak migranata prema aktivnom stanovništvu

Fig. 4. Daily and weekly commuting in the coastal regions of Split, Kaštela and Trogir in 1961

A — Number of commuters  
 B — Percentage of commuters in total active population

rana podjela radne snage na dnevno i sedmično odlaženje na rad, jer su u toku godine znatne oscilacije između ova dva oblika kretanja (intenzivni poljski radovi, rad u smjenama, prekovremeni rad, pomanjkanje prevoznih sredstava za odlazak i povratak s rada, itd.). Odlazak radne snage Trogirske zagore na rad u druga područja izvan obalnog područja Splita, Kaštela i Trogira nema praktički nikakvog značenja za ovaj kraj jer putuju samo pojedinci i zapošljavanje ima prigodni karakter (odlazak na poljske i građevinske radove u istočnu Hrvatsku i Zagreb ili odlazak na rad u zapadnoevropske zemlje).

Funkcija područja Trogirske zagore da daje putem tzv. prikrivene migracije<sup>34</sup> radnu snagu primorskom području Splita odrazila se u strukturi seljačkih domaćinstava, i to u pogledu njihove transformacije u mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva.

Tab. 11. Postoci poljoprivrednih, mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava<sup>35</sup> prema popisu poljoprivrede 1960. (Trogirska zagora i SR Hrvatska).

Table 11. Percentages of the agricultural, mixed and non-agricultural households according to the census of the agriculture in 1960 (Hinterland of Trogir and Croatia)

	Poljopri- vredna	Mješovita	Nepoljo- privredna	%
Trogirska zagora	40,3	56,3	3,4	100
SR Hrvatska	57,8	37,4	4,8	100

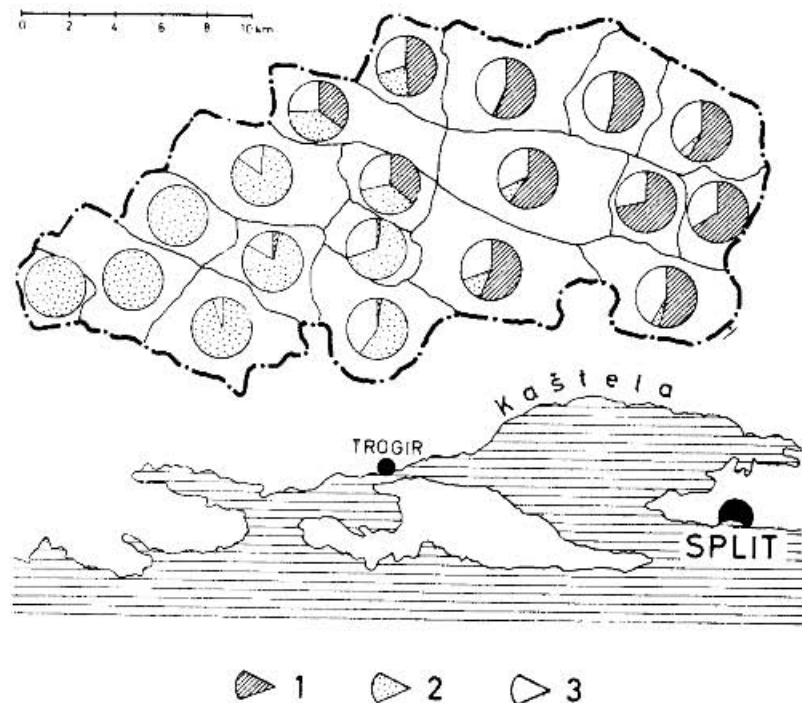
Tab. 11 pokazuje da najveći broj domaćinstava u Trogirskoj zagori osigurava svoju egzistenciju radom na vlastitom posjedu i radom van njega (oko 60 %). Ako tome dodamo i povremeno odlaznje na rad u Split, Kaštel i Trogir, onda je odnos između tipova domaćinstava Trogirske zagore još povoljniji u korist mješovitih domaćinstava<sup>36</sup>. Usporedba s podacima za SR Hrvatsku ukazuje da je na području Trogirske zagore došlo do jačeg nestajanja čistog seljačkog domaćinstva. Mijenjanje strukture domaćinstva čini jednu od osnovnih karakteristika današnjeg sela Trogirske zagore. Novčana primanja zaposlenih van seljačkog domaćinstva nisu dovoljna da bi mogla imati veće značenje za egzistenciju višečlane porodice ako nisu kombinirana s prihodima ostvarenim na seljačkom posjedu. Sirotinjsko gospodarstvo, u takvoj situaciji, ostalo je i dalje nužan oslonac stanovništvu koje ga ne napušta i ne zapašta zbog životnih prilika u kojima se nalazi<sup>37</sup>. Bazu svoje eg-

34) Prikrivenom migracijom može se nazvati migracija seoskog stanovništva, koje seli u grad samo za vrijeme radnog procesa, dok preostalo vrijeme provodi u svom seoskom naselju (D. Vogelink: Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ, Ekonomska biblioteka, sv. 13, Beograd, 1961, str. 164).

35) Cit. Popis poljoprivrede 1960, i SGJ 63, str. 885.

36) Tačan opseg snage koja povremeno odlazi na rad u Split, Kaštela i Trogir nije moguće d'biti iz službene statistike. Prema procjenama na terenu može se sa sigurnošću uzeti da oko 500 osoba povremeno radi izvan seoskog naselja. Kod većine ovo »povremeno« znači odlazanje na rad i preko šest mjeseci u godini.

37) Spontani razgovor na terenu pokazao je da svi žele napustiti seljačko imanje, preseliti se u atraktivnu flišnu zonu Splita i tu sagraditi kućicu. Muškarci bi radili u industriji, a zemlja i kuća bile bi »rezerva« za egzistenciju.



Sl. 5. Medusobni odnos površina pod pšenicom, kukuruzom i ječmom po katastarskim jedinicama 1961. godine u %

1 — pšenica, 2 — ječam, 3 — kukuruz

Fig. 5. Mutual relationship between areas cultivated with wheat, mais and barley in cadastral parishes, for 1961 in %

1 — wheat, 2 — barley, 3 — mais

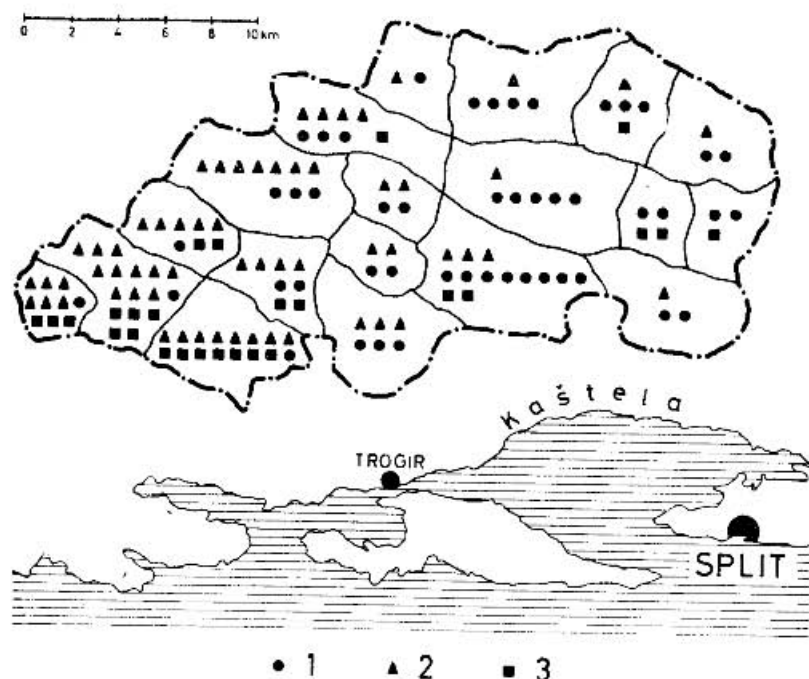
zistencije domaćinstva nalaze u održavanju starinske polikulture poljoprivrede i arhaičnog stočarstva, dok se zarada van domaćinstva i dalje smatra kao dopunski prihod. Sasvim je razumljivo da su domaćinstva koja nemaju osjećaja sigurnosti u zaradi van domaćinstva prisiljena ne mijenjati tradicionalnu autarkičnu ekonomiju. Međutim, ipak u procesu postupnog nestajanja poljoprivrednih domaćinstava opažaju se pokušaji transformiranja poljoprivrede. Primjeri tih promjena su širenje ječma na račun površina pod pšenicom<sup>38</sup>, širenje vinove loze u sjeveroistočnom sektoru<sup>39</sup>), stočnih kul-

38) Pšenicu nisu sijali 1961. na području katastarskih općina Primorski Dolac, Mitlo, Ljubitovica, Blizna, Labin (prema cit. izvještajima općinskih komisija).

39) Na području sela Lečevice 1961. odnos rodnih i mladih loza bio je 52 : 48, dok je na cijelom području taj odnos bio 80 : 20.



tura (lucerne) na nekadašnjim površinama pod žitaricama<sup>40</sup>. Uzgoj ranog graška u novije doba značajan je pokušaj orijentacije prema novim komercijalnim kulturama<sup>41</sup>.



Sl. 6. Rasprostranjenost površina pod lucernom, vinovom lozom u ha i proizvodnja ranog graška u mtc po katastarskim jedinicama (1961)

1 — lucerna — 1 znak = 5 ha, 2 — vinova loza — 1 znak = 10 ha, 3 — rani grašek — 1 znak = 100 mtc

Fig. 6. Areal distribution of lands cultivated with lucerns, vineyards in ha or spring peas production in mtc in cadastral parishes, for 1961

1 — lucerna — 1 sign = 5 ha, 2 — vineyards — 1 sign = 10 ha, 3 — spring peas — 1 sign = 100 mtc

40) Mljekara u Lećevici počela je utjecati na stanovnike Lećevice i okolnih sela da šire površine pod lucernom za koju postoje relativno dobri prirodni uvjeti, a sam uzgoj ne zahtijeva veliko angažiranje radne snage.

41) Širenje uzgoja ranog graška na području Trojirske zagore ima svoje žarište u okolici Trojira (naselje Seget). Njegov uzgoj na ovom području zavisi isključivo o rasporedu i količini proljetnih kiša (što nije slučaj u okolici Trojira gdje je moguće zalijevati kulture). To pokazuje i proizvodnja ranog graška u Trojirskoj zagori: 1961. 2 456 mtc, a 1962. samo 1 028 mtc. Iako su bile zasijane veće površine nego! 1961. godine (prema cit. izvještajima općinskih komisija).

Tab. 12. Broj stambenih i gospodarskih zgrada<sup>14</sup>, broj domaćinstava (1960. god.) i broj stanovnika (1961. god.) po naseljima.

Table 12. Number of houses for residence and farms; number of households in 1960 and number of inhabitants in 1961

Naselje	Stambene zgrade	Gospodar- ske zgrade	Ukupno zgrada	Broj do- maćin- stava	Broj sta- novnika
Blizna	294	244	538	156	799
Bristivica	324	213	537	172	912
Bogdanovići	293	283	576	163	896
Brštanovo	191	181	372	141	659
Divojevići	138	125	263	65	311
Dugobabe	84	88	172	49	245
Kladnjice	310	299	609	157	725
Korušec	91	84	175	66	287
Labín	199	154	353	134	733
Lečevica	244	198	422	140	683
Ljubitovica	314	188	502	179	1 018
Mitlo	239	116	349	122	585
Niško	163	168	331	78	437
Prapatnica	158	97	255	102	579
Prgomet	76	68	144	55	301
Primorski dolac	438	403	841	298	1 685
Radošić	285	264	549	178	860
Rastovac	55	46	101	29	265
Trolokve	143	141	284	74	400
Vučevica	162	131	293	101	446
Ukupno	4 181	3 485	7 666	2 459	12 831

gospodarske zgrade. Međutim, na području Trogirske zagore postoji još uvijek pojava da ljudi i stoka stanuju pod istim krovom. Takvih zgrada, gdje se u jednom dijelu drži stoka, a u drugom stanuju ljudi, bilo je godine 1960. ukupno 466, iz čega proizlazi da je 18,9 % domaćinstava živjelo u takvim stambenim prilikama<sup>15</sup>.

U stambenim zgradama nema nikakvih instalacija za vodu ni kanalizaciju pa vodoopskrba i dispozicija otpadnih voda i tvari ne zadovoljavaju osnovne higijenske principe. Godine 1960. samo je 211 domaćinstava ili 8,5 % posjedovalo štednjake na drvo<sup>16</sup>. Elektrifikacija se počela provoditi na ovom području poslije 1960. i do kraja 1964. elektrificirano je oko 50 % teritorija Trogirske zagore.

14) Cit. Popis poljoprivrede 1960. i cit. Popis stanovništva 1961. godine. Razlika od nepune godine dana ne umanjuje vrijednost tablice.

15) Cit. Popis poljoprivrede 1960.

16) Cit. Popis poljoprivrede 1960.

Položaj i tip naselja i opremljenost kuća odražavaju još uvijek nasljeđa prošlosti, pa u novim društvenim prilikama dolaze sve više do izražaja slabosti primitivnog i osamljenog seoskog života. Zato život u gradskom području Splita postaje sve atraktivniji za stanovnika Trogirske zagore.

Proces stalnog iseljavanja i njegove posljedice dominantna su karakteristika današnjeg područja Trogirske zagore, iako se to ne vidi iz ukupnog kretanja broja stanovnika u poslijeratnom razdoblju.

Tab. 13. Kretanje broja stanovnika od 1948. do 1961. godine<sup>47</sup>

Table 13. Population movements, 1948 — 1961

Godina	1948.	1953.	1961.
Stanovnika	13 016	13 163	12 831
St./km <sup>2</sup>	38,6	39,1	38,1

Iz tab. 13 se vidi da je u međupopisnom razdoblju 1948—1953. čak narastao broj stanovnika dok se poslije tog vremena sporo smanjuje.

Proces iseljavanja jasno pokazuje slijedeća tablica.

Tab. 14. Prirodni prirast i stvarno kretanje stanovništva<sup>48</sup> u razdoblju od 1948. do 1953. i od 1953. do 1961. godine

Table 14. Natural growth and real population movements during the periods 1948 — 1953 and 1953 — 1961

Razdoblje	Rođeno	Umrlo	Prirodni prirast	Trebalo biti stanovnika	Bilo je stanovnika	Razlika
1948—1953.	1 783	733	1 050	14 066	13 163	903
1953—1961.	2 580	951	1 629	14 792	12 831	1 961

47) Zavod za statistiku i evidenciju SRH, Zagreb: Podaci popisa stanovništva od 15. III 1948; Podaci popisa stanovništva od 31. III 1953; Podaci popisa stanovništva 31. III 1961.

48) Podaci za rođene i umrle uzeti su iz knjiga rođenih i umrlih koje se vode u mjesnim uredima na ovom području, za svako naselje posebno. Također su uračunati stanovnici ovog područja koji su rođeni i umrli izvan područja Trogirske zagore od 1948. do 1961. Ovi podaci uzeti su iz knjiga rođenih i knjiga državljana. Usporedbom podataka iz knjiga rođenih i knjiga državljana vidi se da je broj stanovnika Trogirske zagore koji se radežu izvan područja u stalnom porastu. Uzrok tome je radanje u rodilištima Splita i Trogira.

Tab. 14 pokazuje da je ukupan broj stanovnika, koji se u poslijeratnom razdoblju održava u granicama stagnacije, rezultat snažne demografske dinamike koja se prikriva u ukupnom broju stanovnika prirodnim prirastom i emigracijom. U ovom slučaju moguće je iz tab. 14 pouzdano ocijeniti i volumen emigracije jer je na terenu utvrđeno da su doseljavanja na području Trogirske zagore neznatna, tako da se pokrivanja doseljavanjem mogu zanemariti. Iz tab. 14 može se izračunati da je prosječni godišnji prirast iznosio u razdoblju od 1948. do 1953. 210 stanovnika, a iseljavalo je prosječno godišnje 180. U slijedećem razdoblju (1953—1961) prosječni godišnji prirast iznosio je 204 stanovnika, a iseljavanje se u godišnjem prosjeku popelo na 245. Populacijski eksplozivno područje Trogirske zagore u prvom međupopisnom razdoblju nakon rata (1948—1953) potpuno poništava emigraciju (čak se i povećava broj stanovnika), a uspijeva je skoro nadoknaditi i u slijedećem međupopisnom razdoblju (1953—1961). Iseljaju uglavnom muškarci radnih godišta, ali je karakteristična i pojava iseljavanja ženskog stanovništva. Žene iseljaju u mladim godinama (najčešće od 17 do 24 godine) jer nalaze posao u kućnim uslužnim zanimanjima pa im ne treba profesionalna priprema<sup>49</sup>. Muško stanovništvo radnih godišta trajno napušta ovo područje u nešto kasnijim godinama kada je putem prikrivene migracije steklo određenu profesionalnu pripremu i stručnu kvalifikaciju<sup>50</sup>. Trajno iseljavanje je najbrže i najopsežnije iz sela koja su udaljena od prometnih puteva jer im je otežano dnevno putovanje u obližnje primorsko područje.

Relativno bolja prometna povezanost jugozapadnog sektora (koji je bliži željezničkoj pruzi i staroj primorskoj cesti Split — Šibenik) utječe na izvjesno zadržavanje najvitalnijeg kontigenta stanovništva, dok izolirani sjeveroistok lakše gubi tu kategoriju stanovništva. Pojedinačno trajno napuštanje sela gotovo je jedini način iseljavanja iz Trogirske zagore, dok preseljenje čitavog domaćinstva trajnim napuštanjem seljačkog gospodarstva uspjele je samo malom broju. Selektivno iseljavanje može imati tragične posljedice i ugroziti biološku reprodukciju. U narednom periodu mogu se očekivati izvjesne promjene u načinu trajnog napuštanja područja Trogirske zagore. Osposobljavanje mladih za rad u gradskom području Splita ima tendenciju slabljenja iseljavanja<sup>51</sup>, dok jača

49) To pokazuju i podaci u tab. 3 (Stanovništvo Trogirske zagore po petogodištima 1961). Petogodište 20—24 ima manjak ženskog stanovništva (na 100 muškaraca dolazi 88 žena), a petogodište 25—29 već pokazuje višak ženskog stanovništva (na 100 muškaraca dolazi 119 žena).

50) Dnevni ili sedmični migrant s vremenom stekne zvanje polukvalificiranog ili kvalificiranog radnika na taj način što se priuči određenim radnim zadacima ili pohada tečaj što ga organizira poduzeće koje mu je dalo zaposlenje i položi ispite za sticanje kvalifikacija.

51) Kvalificiranost kadrova predstavlja jedan od najtežih problema poduzeća na području Splita, posebno građevinskih, gdje je zaposlen najveći dio radne snage iz Zagore. Prema podacima u četiri najveća građevinska po-

Trogirska zagora je tipično seosko zaleđe Splita i Trogira koje aktivno sudjeluje u radnom procesu tih gradova time što daje pokretnu radnu snagu. Ono je zadržalo sve karakteristike seoske sredine jer ga nije zahvatio intenzivni proces poslijeratne urbanizacije industrijskog primorja Splita, iako se nalazi u užem gravitacijskom području njegove okolice. Ipak u odnosu na prošlost u Trogirskoj zagori došlo je do poboljšanja životnog standarda stanovništva, prosvjetnih prilika i medicinsko-zdravstvene zaštite, što odražava opći društveni i gospodarski napredak ljudi naviknutih na patnju i oskudicu.

### Frikaz društvenog i gospodarskog kretanja od sredine 19. stoljeća

Demografsku evoluciju ovoga kraja možemo pouzdano pratiti od prvog kritičkog popisa iz godine 1857.<sup>53</sup>

Tab. 15. Kretanje broja stanovnika i naseljenosti od 1857. do 1961. god.<sup>54</sup>  
Table 15. The Number of Inhabitants and settlements, 1857 — 1961

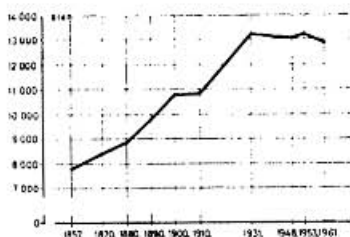
Godina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.
Stanovnika	7 778	8 371	8 839	9 756	10 778
St./km <sup>2</sup>	23,1	24,8	26,2	28,9	31,9
Godina	1910.	1931.	1948.	1953.	1961.
Stanovnika	10 817	13 177	13 018	13 163	12 831
St./km <sup>2</sup>	32,1	39,1	38,6	39,1	38,1

Broj stanovnika stalno se povećava do popisne godine 1900. U dupopisnom razdoblju 1900—1910. broj stanovnika stagnira jer dolazi do iseljavanja u obje Americke. Iseljavanje prekida prvi svjetski rat. Čitavo područje Trogirske zagore nije bilo naročito jako

53) O naseljenosti Trogirske zagore od polovine 18. st. do popisa stanovništva 1857. upućuju vizitacije trogirskih biskupa. Tako vizitacija trogirskog biskupa D. Manole bilježi oko godine 1760. na području Trogirske zagore 5 500 stanovnika (Arhiv bivše trogirске biskupije u Splitu), dok vizitacija iz god. 1824. bilježi 5 900 stanovnika (Visita pastorale di vicario Giurileo, Arhiv bivše trogirске biskupije u Splitu). U škrtj privodi počložnoj ljetnim sušama vjerojatno se toliki broj stanovnika mogao nekako održavati zbog siromašnog načina života.

54) Podaci: Stanovništvo 1857—1961. po naseljima i dijelovima naselja, Zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1964; Statistica generale della Dalmazia edita della Giuta provinciale, Divisione IV. Popolazione, Fasc. I, Zadar, 1862.

emigracijsko žarište u prekomorske zemlje. Relativno veći broj stanovnika iselio je iz jugozapadnog sektora Trogirske zagore, gdje je vinogradarstvo imalo veće značenje u gospodarstvu<sup>55</sup>. Današnjem stanovništvu Trogirske zagore to iseljavanje u Amerike jedva je ostalo u spomeni. Od popisne 1910. godine (uz nepovoljni utjecaj prvog svjetskog rata) povećava se broj stanovnika do pred drugi svjetski rat. Poslijeratno razdoblje (1948—1953) ponovno oživljava demografski progres, ali u zadnjem međupopisnom razdoblju (1953—1961) broj stanovnika je u demografskom regresu.



Sl. 8. Linija kretanja broja stanovnika 1857—1961.

Fig. 8. Number of inhabitants between 1857 and 1961

Najveći broj stanovnika živio je na području Trogirske zagore u vremenu između dva svjetska rata (1931. god. 13 177 st.)<sup>56</sup>. Dok je godine 1857. na 1 km<sup>2</sup> živio prosječno 23,1 stanovnik, 1931. taj se broj popeo na 39,1 stanovnika<sup>57</sup>. Porast stanovništva od polovine 19. stoljeća izazvao je tragične disproporcije u prehrambenim izvorima, što je i razumljivo jer u kršu nije bilo više raspoloživog terena za širenje obradivih površina.

55) Godine 1900. pod vinogradima je bilo ukupno 611 hektara, od toga 480 hektara bilo je u katastarskim općinama na krajnjem dijelu jugozapadnog sektora Trogirske zagore (Mitlo, Bristovica, Blizna, Ljubitovica, Primorski Dolac i Bogdanovići), Općinski rječnik za kraljevine i zemlje zastupane u carevinskom vijeću, Vol. XIV, Dalmacija, Beč, 1908.

56) Trogirska zagora se po znatno kasnijem maksimumu stanovništva bitno razlikuje od susjednog otčnog prostora (srednjedalmatinski otoci imaju maksimum stanovništva popisne godine 1900). Isto tako značajna je razlika maksimuma stanovništva prema susjednom koprenom obalnom pojasu i okolnim zagorskim prostorima (Zamešorski zagorski kraj i Sibenska zagora), gdje popisne godine od 1857. do 1961. stalno prati porast stanovništva (Cit. Regionalni prostorni plan kctara Split, knjiga II, str. 32—33; M. Friganović: Sibensko primorje. Geografski glasnik XXIV, 1961, str. 7). Poslijeratni demografski regres na području Trogirske zagore rezultat je jakog »pražnjenja« izoliranog sjeveroistoka (Zakozjačka zagora), (v. sl. 6)

57) Stanovništvo Trogirske zagore od 1800. do 1931. poraslo je za 49 %, dok se u istom razdoblju stanovništvo Hrvatske povećalo za 52 % (M. Macura: Stanovništvo i radna snaga kao činioci privrednog razvoja Jugoslavije, Ekonomska biblioteka sv. 7, 1958, str. 8). Međutim i takav porast stanovništva Trogirske zagore lako je narušio ravnotežu siromašne prirode i društveno opterećene osnove.

Tab. 16. Način iskorištavanja zemljišta (1830—1961) u hektarima i u postocima ukupne površine<sup>88</sup>.

Table 16. Ways of land cultivation (1830 — 1961) in hectares and in percentages of the total surfaces

God.	Oranice		Voćnjaci		Vinogradi		Ukupno obradivo	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
1830.	5 302	15,7	—	—	203	0,6	5 505	16,3
1961.	4 186	12,4	80	0,2	603	1,8	4 874	14,4

	Pašnjaci		Šume		Neproduktivno		Ukupno neobrađivo	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
1830.	15 640	46,5	12 190	36,2	348	1,0	28 178	83,7
1961.	21 640	64,3	6 699	19,9	470	1,4	28 809	85,6

Tab. 16 pokazuje da se od polovine 19. stoljeća do danas (1961) ništa nije moglo bitnije izmijeniti u pogledu obradivih površina (16,3% 1830. i 14,4% 1961. godine). Obradive površine ostale su uglavnom iste. Međutim, značajne su promjene u kategoriji šumskih površina i pašnjaka. Slabe mogućnosti ispaše krških pašnjaka morale su izdržavati veliki broj stoke i zato se šire pašnjaci na račun šumskih površina. Podaci u tab. 16 ukazuju da je sadašnji stupanj velike degradacije vegetacije relativno mladog datuma<sup>89</sup>. Ipak je siromašna paša ograničavala kvantitativno povećanje stočarstva.

Broj stoke ostao je uglavnom isti, ali je došlo do izvjesnih promjena broja pojedinih vrsta. Seljačka domaćinstva nastoje nadoknaditi broj koza povećanjem ovaca.

Ista obradiva površina i gotovo isti broj stoke u gospodarski nerazvijenom sredini nisu mogli pružiti dovoljne prehrambene izvore u većem broju stanovnika, i to je dovelo do tragične društveno-gospodarske krize koja je kulminirala u vremenu između dva svjetska rata. U prosječno rodnom godinama domaćinstva su uspijevala

88) Podaci za 1830. god. uzeti su iz »Protocollo delle particelle dei terreni...« za pojedinu katastarsku općinu Trogirske zagore. To su rezultati prvog premjera Dalmacije (Arhiv mapa za Dalmaciju u Splitu). Podaci za god. 1961. iz cit. izvora.

89) Uništavanje šumskog pokrova u 19. stoljeću potvrđuju i katastarski operati sastavljeni nakon prvog premjera (oko 1840. godine): »...opaža se smanjivanje šumskog pokrova jer je slobodno kidanje šume i slobodan brst koze. Općinska šuma je zapuštena i bez nadzora, osim što se vodi računa u »ogradama«. Drvo se siječe za domaću upotrebu i prodaje trgovcima u Trogiru i Kaštelima. Prodajom drva nabavlja se sol i koja druga sitna roba«. (Operato dell'Estimo censuario del comune di... Tako se navodi za sve katastarske općine Trogirske zagore, Arhiv mapa u Splitu.)

Tab. 17. Stanje stočarstva 1840. i 1961. god.<sup>60)</sup>  
 Table 17. Cattle — breeding in 1840 and in 1961

Godina	Konji	Magarci	Mažge	Kopitari ukupno	Goveda	Krupna stoka	Ovce	Koze	Svinje	Stina stoka
1840.	622	231	18	871	3 512	4 383	34 194	25 975	1 863	62 032
1961.	1 210	215	335	1 760	3 646	3 406	51 615	87	2 964	51 606

nekako održavati svoj životni standard na rubu gladi, ali u slabije rodnim godinama dolazilo je do gladovanja pa je morala pristizati pomoć države i javnosti<sup>61)</sup>. U slabo rodnim godinama državna bi vlast odobrivala stanovite novčane svote za popravak porušenih cesta, za gradnju seoskih čatrnja (državne vode) i drugih javnih radova i na taj način pružala priliku stanovništvu da zaradi za hranu<sup>62)</sup>. U takvim prilikama formirani su razni odbori za pomoć zagorskoj Dalmaciji. Tako su u povremenim akcijama djeca iz sela Trogirske zagore odlazila na prehranu u Slavoniju, mladići na izučavanje zanata u Zagreb, a pokušavalo se uvesti suvremeni način tkanja vunениh predmeta u kućnoj radinosti i slično. Ovi odbori su u sušnim godinama pokretali akcije za sakupljanje novčane pomoći u zemlji i inozemstvu koja bi se onda dijelila domaćinstvima na već određenim »razdavaštima«<sup>63)</sup>. Međutim, sve te akcije državne vlasti i javnosti bile su mala pomoć u moru bijede i siromaštva. Domaćinstva su sve više propadala i dolazila u bezizlaznu situaciju. Mali broj seljaka nalazio bi od vremena do vremena zaposlenje u tvornicama cementa u Kaštelima i Solinu. Veće značenje imao je odlazak muške radne snage na nadničarenje u susjedni priobalni pojas i na otoke da obavljaju bilo kakve fizičke poslove u doba poljskih radova. Kako je ponuda te radne snage bila neu-

60) Podaci za 1840. god. uzeti su iz cit. katastarskih operata, podaci za 1961. iz cit. izvora.

61) Prikaz stanja između dva svjetska rata temelji se na ispitivanjima na terenu (od 1958. do 1962. anketirano oko 150 stanovnika Trogirske zagore starijih od šezdeset godina), na bilješkama dnevnih listova i časopisa koji su izlazili u to vrijeme u Splitu («Novo Doba», «Jadranski dnevnik», «Zadrukar»), zatim na izvještaju o radovima na proučavanju i suzbijanju malarije u Dalmaciji. Institut za suzbijanje malarije u Trogiru, Zagreb, 1924.

62) R. Bičanić: Kako živi narod. Knjiga I, Zagreb, 1936, str. 116, spominje da je jedne godine bilo određeno u Lečevici za javne radove 50 000 dinara. Od toga je zaradilo stanovništvo ovoga kraja 13 000 dinara.

63) »Razdavaštva« za sela Trogirske zagore bila su u Lečevici i Ergometu. Godine 1923. jednom akcijom sakupljanja novčane pomoći podijeljen je u svim selima Trogirske zagore iznos od 92 490 dinara («Zadrukar» br. 17, Split, 1923, str. 132). U to vrijeme 1 kg kukuruznog brašna u maloprodaji bio je 5 dinara. Za dobiveni novac stanovništvo Trogirske zagore je moglo nabaviti 18 500 kg kukuruznog brašna ili oko 1,5 kg po stanovniku.



poredivo veća od potražnje, Zagorci su bili zadovoljni i zaposlenjem bez plaće samo da ih gospodar »drži na hrani«. Pojedinci su odlazili u Slavoniju na poljske radove u doba berbe kukuruza ili žetve pšenice i zaradu bi primali u pšenici ili kukuruzu. Zbog velike ponude i male potražnje, zaposlenje mlađeg ženskog stanovništva u kućnim uslugama u gradu nije imalo gotovo nikakvo značenje. Posebno unosan posao bio je za mlade majke odlazak u grad kao dojlje. Zbog neimaštine i malih mogućnosti zaposlenja i zarade u susjednom primorskom području, veoma mali broj muškog i ženskog stanovništva uspio je stalno ostati u gradu. Trogirska zagora je u nedavnoj prošlosti predstavljala kraj migracijskog mirovanja. U popisnoj godini 1931. prevladavalo je muško stanovništvo (52,3 : 47,7)<sup>64</sup>, što karakterizira migracijsko mirovanje u zaostaloj seoskoj sredini Trogirske zagore.

### Z a k l j u č a k

Trogirska zagora je krški zagorski kraj, naseljen od dalekih prehistorijskih vremena, u neposrednom zaleđu obalnog pojasa Splita i Trogira. Slab interes Splita — otkada je preuzeo gradsku funkciju Trogira — da ovaj kraj uključi u svoju interesnu sferu uvjetovao je da je područje Trogirske zagore ostalo do danas jedna zasebna geografska cjelina koja odražava povijesnu izoliranost i naslijeđenu zaostalost. Oskudica obradiva tla (14,4% ukupne površine), njegov tanak sloj i slaba kvaliteta specifične su nedaće tog prostora. U submediteranskoj klimi kraja značajne su osobine — za razumijevanje kontinuiteta života i čestih stradanja — relativno blage zime (mogućnost ispaše stoke na otvorenom preko čitave godine) i ljetne suše. Voda je bila i ostala centralni problem ovog bezvodnog krša. Izrazito mala gustoća naseljenosti (38,1 na km<sup>2</sup>) odražava slabe životne uvjete. Značajno je da su posjedi izuzetno mali (91% domaćinstava ima manje od 2 ha obradive površine), tlo slabo i opasnost ljetne suše velika. Na obradivim površinama 66,4% zauzimaju žitarice; obrada zemlje vrši se motikom, ralom i plugom. Postojeći broj stoke je prevelik za raspoložive izvore hrane (iako površina slaboproduktivnih krških pašnjaka zauzima 64,3% ukupne površine), ali stoka je ipak važan dio prihoda za seljačko domaćinstvo, pogotovo kad se uzme u obzir da na 100 ha obradive površine dolazi 260 stanovnika, a na 100 ha oranice 303

64) Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje Primorske banovine, Zagreb, 1938. (Stanovništvo prema popisu od 1931. god.).

Matične knjige za godine prije 1945. sačuvane su samo za deset naselja za područje Trogirske zagore, i to samo djelomično, pa nije moguće iz podataka sačuvanih matičnih knjiga pratiti prirodno kretanje stanovništva na ovom području.

stanovnika. U izrazito slabom gospodarskom području, kao prva faza otuđivanja sa seljačkog imanja, razvija se tip mješovitog domaćinstva (56,3 % 1960), tj. domaćinstva sa dva vrela prihoda. Iz tradicionalno siromašnog kraja stalno, dnevno ili sedmično, putuje na rad u primorsko područje Splita 1 330 osoba ili 27,4 % aktivnog stanovništva (nekvalificirana ili izučena radna snaga) a povremeno oko 500 nekvalificiranih radnika. Novčana primanja migranata nisu dovoljna (ni uvijek sigurna) da bi mogla imati veće značenje za egzistenciju višečlanog (u prosjeku 5 do 6 članova) seljačkog domaćinstva ako nisu kombinirana s prihodima ostvarenim na seljačkom imanju. U sadašnjoj situaciji ostaje jedino da se i dalje održava tradicionalna poljoprivreda budući se isključuje mogućnost većeg proizvodnog uspjeha na seljačkom imanju zbog prirodnih i društvenih uvjeta (slaba kvaliteta zemljišta, ljetne žege, loša kvaliteta trave, nepovoljna veličina i struktura gospodarstva, isparceliranost posjeda, agrarna prenaseljenost, nestalnost i nesigurnost zaposlenja izvan seljačkog gospodarstva). Gajenje ranog graška u novije doba značajan je pokušaj orijentacije prema novim komercijalnim kulturama. Teški životni uvjeti ogledaju se i u naseljima koja pripadaju tipu raštrkanog sela, sastavljenog od patronimičkih skupina sa starim ambijentima minijaturnih kamenih kuća dinarskog tipa. Novčana zarada u primorskom području Splita ogleda se u novijem pregrađivanju starih i gradnji novih kuća. Područje Trogirske zagore odražava još uvijek nasljeđa prošlosti, pa u novim društvenim prilikama sve više dolaze do izražaja posljedice primitivnog i teškog seoskog života. Proces stalnog iseljavanja i njegove posljedice dominiraju u današnjim tokovima složenog geografskog procesa na ovom području, iako se to ne vidi iz ukupnog kretanja broja stanovnika (1948. 13 016 st., 1953. 13 163 st., 1961. 12 831 st.). Međutim, održavanje približno istog broja stanovnika u poslijeratnom razdoblju (1948—1961) rezultat je snažne demografske dinamike. Emigracijski deficit od 1948. do 1961. god. iznosi 2 864 stanovnika, ali zato populacijski eksplozivno područje (prirodni prirast 2 679 stanovnika) još uvijek uspijeva gotovo poništiti emigraciju. Trogirska zagora je mlado emigracijsko žarište pa selektivno iseljavanje (uglavnom radna godišta muških) još ne ugrožava biološku reprodukciju, ali se već opažaju druge njegove negativne posljedice (veliki debalans između brojnijeg ženskog i muškog stanovništva radnih godišta, jačanje procesa senilizacije stanovništva itd.). Najveći broj stanovnika živio je na području Trogirske zagore u popisnoj godini 1931. (13 177 st.). Od 1857. do 1931. godine broj stanovnika se povećao za 5 044 ili 69,5 %, što je izazvalo tragične disproporcije u prehrambenim izvorima jer u kršu nije bilo više raspoloživog terena za širenje obradivih površina (1830. god. 16,3 % i 1961. god. 14,4), a slabe mogućnosti ispaše nisu dozvoljavale znatnije povećanje broja stoke. Spori razvoj industrije u području Splita nije mogao apsorbirati prirodni prirast stanovništva

nići razviti dnevnu migraciju iz Trogirske zagore, što je dovelo do velike društveno-gospodarske krize koja je kulminirala pred početak drugog svjetskog rata.

Stoljetna sudbina stanovništva Trogirske zagore bila je ovisna o oskudnim lokalnim izvorima, iako se kraj nalazi na istaknutom dijelu našeg nacionalnog prostora. Tek u najnovije doba snažnim društvenim i privrednim razvojem priobalnog područja Splita otvaraju se i za ovaj zabačeni kraj bolji izgledi u budućnosti. Tokovi i pravila geografskog procesa na ovom području veoma su složeni jer traže pozitivno aktiviranje i stabiliziranje lokalnih mogućnosti i organsku povezanost s razvijenim i prosperitetnim priobalnim područjem Splita.

SUMMARY  
THE HINTERLAND OF TROGIR  
(called »Zagora«)

K. Derado

The hinterland of Trogir is a rocky, mountainous region (area of 337 square kilometers); settled since far away prehistorical eras and is situated just behind the coastal region of Split and Trogir. Today the region of the hinterland of Trogir gravitates more to the region of Split, however, the name of Trogir »Zagora« originating from the past, as these regions were through centuries gravitating towards the coastal town of Trogir (5,003 inh. — 1961) is still existing. The hinterland of Trogir is still a separate geographical microregion and historically isolated, as the city of Split has not much interest to include this naturally poor agrarian overpopulated area completely into its sphere of interest.

The general picture of the relief of the Trogir Hinterland emphasizes mountainous land dominated by several paralel lines of lime-stone ridges and between these there are valleys covered by shallow red-earth soil. Only 14.4% of the total surface is cultivated and there is a lack of land to be cultivated and the very thin beds of earth of bad quality cause special troubles in the space of the Trogir Hinterland. The Trogir »Zagora« has a characteristic submediterranean climate. The average annual precipitation amount to 1,405 mm, but the monthly and annual quantities of rain-falls are very changeable from year, to year, especially in spring and summer. The relatively mild winter climate (facilities of out-door pastures throughout the year) and the summer droughts are very typical characteristics for the better understanding of living standards and repeated distresses. Water was always and is still one of the main central problems of this waterless rocky region, where people are forced to accumulate rain water in cisterns.

The small density of the population (38.1 persons per one square-kilometer — 1961) stipulates very poor conditions of life. In addition to poor soil and continuous danger from summer droughts, it is characteristic that the farms are extremely tiny, as more than 91% of the households have less than 2 hectares of cultivated surface and one household has on average 5 to 6 members. The pasture-grounds are mountainous and therefore on a low productive standard and these amount to 64.3% of the total area and another 19.9% of the total area is covered by degraded oak, elm and ash forests. 66.4% of the cultivated surface are corn fields (wheat, barley and maiz). The soil is still

cultivated by ordinary hoes, and ploughs. The farm has on average one to two cattles, about 20 sheep and one or two pigs. Small pasture facilities as well as non-existing pig- or hog-breeding have a certain influence on a trend not to commercialize or to choose assortments of cattle. The existing cattle-stock is too big for available food though cattle-breeding is a very important source of income for the farms, especially considering the fact that on 100 hectares of area which could be cultivated fall 260 inhabitants, and on 100 hectares of plough-field 303 inhabitants. The hinterland of Trogir is a very poor economic area with small farms. From the abandonment from the farm, a new type of mixed household is developing (56,3% in 1960), i.e. households with two sources of income. There are no industrial plants in the region of the Trogir »Zagora«, but large industrial developments and developments of tertiary activities are taking place in the neighbouring urbanized coastal region of Split (108,657 inhabitants in 1961). From the traditionally poor region of the Trogir Hinterland travel daily to the coastal region of Split 1,330 persons i.e. 27,4% of the active population (unqualified or trained labour) and provisionally about 500 unqualified workers. The income of these migrants are not sufficient for the existence of the family which consists usually of more members. If these are not combined with incomes from the farm.

Therefore, even poor farms are still a necessary backing for the population and therefore still cultivated and not abandoned for their difficult living conditions. In this situation there is nothing left than to keep on the traditional agriculture, as there are no prospects for better results of the production on the farms (bad quality of soil, summer droughts, small grasslands, unfavourable size and structure of the farms, disintegrated properties, agrarian over-population, insecurity of employment outside the farm). The difficult living conditions are also characteristic for these settlements. Villages are very small (the biggest village is Primorski Dolac with a population of 1,665 in 1961) and they belong to the types of disintegrated settlement composed of patronymic groups with an old atmosphere of miniature houses of the Dinaric type. The incomes which were earned in the coastal region of Split by the population of these villages, were solely invested into building of new houses or rebuilding of old ones, however, this had no significant influence on the physiognomy of the village. Since 1960 the process of electrification is going on and until the end of 1961 about 50% of the region of the Trogir »Zagora« has been electrified. The stage of the roads on the whole territory and connections with the towns of Split and Trogir are very bad, the purchasing power of the people poor and they can't effort to buy their own cars or lorries. Through the south-western parts of the Trogir Hinterland crosses the main railway line Split-Zagreb, which is of course a big advantage in comparison with the rather isolated north-eastern part of this region.

The region of the Trogir »Zagora« has still characteristics of inheritance of the past and within the framework of the general social and economic development of the country (especially of the neighbouring coastal zone of Split) the weak part of the primitive and isolated life of the villages comes more and more to its expression. Therefore is the life in the urban region of Split becoming more and more attractive for the population of the Trogir »Zagora«. The process of continuous emigration with its dominates over the complicated geographical process of today in this region, through this can not be seen from the total population movements in the post-war period (1948 there were 13,016 inhabitants; 1953 there were 13,163 and in 1961 only 12,831 inhabitants). However, the total number of the population which since 1948 shows a complete stagnation, is a result of a powerful demographic dynamic. The emigration deficit between 1948 and 1961 amounts to 2,864 inhabitants, however this populously explosive area with a natural growth of 2,679 inhabitants still succeeds to annulate the results of the emigration. The Trogir Hinterland is a young emigration centre therefore a rather selective emigration process (mainly male labour) for the

time being does not endanger the biological reproduction, but there are already signs of other negative results, like an unbalanced relationship between a bigger number of female labour than male labour.

The largest number of inhabitants in the region of the Trogir »Zagora« according to the census of 1931 was 13.177 inhabitants. From 1857 until 1931 the number of inhabitants grew by 5,044 persons or by 69.5%. This led to a tragic disproportion in sources of food stuff, as in this rocky area there was no soil for a development of cultivation (in 1830 it amounted to 16,3% and in 1961 to 14,4%<sup>\*)</sup>). Poor pasture facilities did not allow a considerable increase of livestock. The slow development of industrialization of the Split region could not absorb the natural growth of the population nor could it further develop the daily migration from the Trogir »Zagora« which led again to a big social and economic crisis with its culmination just before the beginning of World War II.

Only lately, through a powerful social and economic development of the coastal region of Split, there are new ways opening for better living conditions.